

روش‌های هم‌زبان

• حسین حاتمی

- بینش و روش در جامعه‌شناسی تاریخی
- نویسنده و ویراستار: تدا اسکاچپول
- ترجمه: سید هاشم آقاجری
- ناشر: نشر مرکز؛ ۱۳۸۸، تعداد صفحات: ۵۸۰

بدون تردید یکی از شاخه‌های اصلی و پر کاربرد مطالعات میان‌رشته‌ای، حوزه‌ی مطالعاتی جامعه‌شناسی تاریخی است. این حوزه به طور کلی حلقه ارتباط و پیوند تاریخ و جامعه‌شناسی است. به زبان بسیار ساده جامعه‌شناسی تاریخی، مطالعه گذشته برای پی بردن به این امر است که جوامع چگونه کار می‌کنند و چگونه تغییر می‌یابند. در این زمینه باید به این نکته اشاره کرد که برخی از جامعه‌شناسان، «غیرتاریخی» هستند، یعنی به لحاظ تجربی گذشته را نادیده می‌گیرند و از حیث مفهومی و نظری به بُعد زمانی حیات اجتماعی و تاریخ‌مندی ساختار اجتماعی توجه نمی‌کنند. درمقابل برخی از مورخان نیز «غیر جامعه‌شناختی» اند، یعنی به لحاظ تجربی فرایندها و ساختارها را که به جوامع تنوع میبخشند، نادیده می‌گیرند و از حیث مفهومی و نظری مشخصات کلیه فرایندها و ساختارها و نیز روابط آن‌ها با کنش‌ها و وقایع را در نظر نمی‌گیرند. برعکس این دو دسته، جامعه‌شناسی تاریخی توسط مورخان و جامعه‌شناسانی انجام می‌شود که تأثیر متقابل گذشته و حال، وقایع و فرایندها و کنش‌گری و ساختاریابی را مورد بررسی و تحقیق قرار می‌دهند. اینان می‌کوشند تا تبیین مفهومی و نظری را با تعمیم تطبیقی و تحقیق تجربی درهم آمیزند.^۱ به عبارت دیگر جامعه‌شناسی تاریخی، به مفهوم درست کلمه، معرفتی عقلانی، انتقادی و خلاق است. درصدد شناخت سازوکارهایی است که به وسیله آن جوامع تغییر و خود را بازتولید می‌کنند. به دنبال کشف ساختارهای پنهانی است که خواسته یا ناخواسته برخی امید و آرزوهای بشری را نقش بر آب می‌کند، ضمن آن که برخی دیگر را قابل تحقق می‌سازد.^۲ از نگاه این گروه از محققان جامعه‌شناس به فهمیدن کردن دستگاه باورها و رفتار جوامع اکتفا نمی‌کند. او درصدد است که چگونگی رویدادها را بنمایاند و نشان دهد که یک شیوه‌ی اعتقادی معین چگونه تعیین کننده شیوه معین عمل است. علوم تاریخی و جامعه‌شناختی هم‌چنین علاوه بر تعبیر تفهیمی می‌خواهند در عین حال تبیین علی نیز ارائه دهند.^۳ بنابراین جامعه‌شناسی و تاریخ حتی می‌توانند روش‌ها و اهداف مشترکی نیز داشته باشند.

اما در مورد سرگذشت این حوزه‌ی مطالعاتی باید گفت که به‌طور کلی در تاریخ جامعه‌شناسی تاریخی شاهد دو موج بلندیم. ما اکنون در اوج دومین موج بلند جامعه‌شناسی تاریخی هستیم. اولین موج جامعه‌شناسی تاریخی در اواسط قرن هجدهم در بریتانیا و مخصوصاً در فرانسه آغاز شد. این موج نیز مانند موج دوم در اثر نیاز به درک و فهم وقایع سیاسی معاصر خود به راه افتاد. اولین موج بلند - از مونتسکیو و هیوم، توکویل و مارکس تا دورکیم و وبر - سرانجام

تدا اسکاچیول

و حسابی - نیازمند درک و فهمی تاریخی و کاربرد کامل سازماندهی‌های تاریخی است. او در این عبارت به دنبال نشان دادن ضرورت مطالعات تاریخی برای جامعه‌شناسان است. از نظر اسکاچیول مطالعات جامعه‌شناختی واقعاً تاریخی معمولاً واجد چهار ویژگی زیر هستند: ۱. بیشتر این مطالعات اساساً پرسش‌هایی درباره ساختارها یا فرایندهای اجتماعی که در زمان و مکان مشخصی قرار گرفته باشند مطرح می‌کنند. ۲. آن‌ها به فرایندهای جاری در طول زمان می‌پردازند و زنجیره‌های زمانی را به طور جدی در تحلیل و توضیح پیامدها لحاظ می‌کنند. ۳. اغلب تحلیل‌های تاریخی به تأثیر متقابل کنش‌های معنادار و زمینه‌های ساختاری توجه دارند تا بروز پیامدهای خواسته ناخواسته را در زندگی‌های فردی و دگرگونی‌های اجتماعی درک و فهم کنند. ۴. مطالعات جامعه‌شناختی تاریخی ابعاد مشخص و متنوع انواع خاصی از ساختارهای اجتماعی و الگوهای تغییر و تحول را برجسته می‌سازند. (صص ۷-۸) از نگاه او این چهار ویژگی عمدتاً در اغلب آثار جامعه‌شناسان تاریخی قابل مشاهده است.

اسکاچیول می‌نویسد نه تن محقق که زندگی حرفه‌ای و پروژه‌های اصلی آن‌ها کانون توجه فصول مختلف کتاب را تشکیل می‌دهد، همگی در زمینه‌ای مشترک با بنیان‌گذاران فعالیت می‌کنند، اما مسائل خاصی که ایشان از آن سخن می‌گویند، اغلب با مسائل مطرح شده بنیان‌گذاران متفاوت است و قطعاً پاسخ‌های متفاوت و تازه‌ای نیز به آن‌ها داده‌اند (صص ۱۴). او در ادامه و تا پایان فصل کوشش کرده است که اندیشه‌ها و آثار نویسندگان فصول مختلف کتاب و محققانی که این نویسندگان در مورد آن‌ها به تحقیق پرداخته‌اند را به صورت اجتماعی و مفید به خواننده‌ی کتاب بشناساند. اسکاچیول همچنین نسبت‌های این محققان و نویسندگان با یکدیگر و افتراق و اشتراک اندیشه‌های آنان را

در اواخر دهه ۱۹۲۰ در برابر دیوار توتالیتاریسم راست و چپ اروپا فروپاشید. رژیم‌های توتالیتار که آینده را «می‌شناختند» و گذشته را «جمل می‌کردند»، به طرد و رد جامعه‌شناسی تاریخی پرداختند.^۴ این دوره تقریباً همان زمانی است که فرناند برودل مورخ بزرگ فرانسوی، روابط مورخان و جامعه‌شناسان را «محواره ناشنوبایان»^۵ می‌نامید.^۶

با این همه جامعه‌شناسی تاریخی به حیات خود ادامه داد و از دهه ۱۹۵۰ برای نمونه در کارهای تی.اچ. مارشال و رینهارد بندیکس نمایان شد. در این زمان دومین موج بلند جامعه‌شناسی تاریخی در جریان بود. این موج دوم از آن تاریخ تاکنون بهطور مستمر و بالنده ادامه داشته است. همین استمرار و بالندگی سبب پدید آمدن برخی از عمیقترین و کلاسیکترین آثار جامعه‌شناختی تاریخی و ظهور اندیشمندان بزرگی در این حوزه شده است. یکی از بهترین و میسوطترین این آثار مجموعه مقالات «بینش و روش در جامعه‌شناسی تاریخی» است که به کوشش تدا اسکاچیول تدوین و منتشر شده است. همان‌گونه که مترجم کتاب (دکتر سید هاشم آقاجری) در آغاز یکی دیگر از ترجمه‌هایش (برآمدن جامعه‌شناسی تاریخی، نوشته‌ی دنیس اسمیت) در سال ۱۳۸۶ قول داده بود، کتاب بینش و روش در جامعه‌شناسی در سال ۱۳۸۸ با ترجمه‌ی وی و توسط نشر مرکز به زبان فارسی منتشر شد.

این کتاب حاصل کار هم‌اندیشی حدود دوازده تن از جامعه‌شناسان تاریخی و چند تن از مورخان اجتماعی است که با تلاش و سازماندهی تدا اسکاچیول در سال ۱۹۷۹ در قالب یک کنفرانس گرد هم آمده بودند تا در خصوص «اندیشه‌ها و روش‌های متبلور در کار جامعه‌شناسان تاریخی بزرگ از جمله رینهارد بندیکس، برینگتون مور، چارلز تیلی و ایمانوئل والرشتاین» به بحث و تبادل نظر بپردازند. این مجموعه به طور کلی حول کارهای افراد سازماندهی شده است و هر یک از فصل‌های کتاب اختصاص به بررسی آثار یکی از جامعه‌شناسان تاریخی دارد، در هر فصل بینش و ارزش‌های موجود در کتاب‌های یکی از محققان آشکار می‌شود. این کتاب از جهتی دیگر رنگ و بویی شخصی دارد؛ هر فصل نشان دهنده کار یک یا دو محقق جوان و جدید است که به توصیف و ارزیابی کار محقق پیر و قدیمی می‌پردازد. علاوه بر نه فصل مربوط به محققان منتخب برای بحث، فصل‌های «مقدمه» و «سخن پایانی»، سنت دیرپای تحقیق تاریخ محور در جامعه‌شناسی را بررسی و راهبردهای جایگزین برای فراهم آوردن شواهد و مدارک تاریخی و طرح اندیشه‌های نظری و ارتباط آن‌ها را شناسایی می‌کند. بنابراین کتاب بینش و روش در جامعه‌شناسی تاریخی نه تنها به مطالعه و بررسی دستاوردهای گذشته می‌پردازد بلکه به مجموعه اقدامات در حال رشد و پرتکاپوی حال و آینده نیز نظر دارد. از نظر اسکاچیول فصل‌های مختلف این کتاب «چشم‌اندازهای نوینی را به دیدگاه‌های موجود و به ادبیات تفکربرانگیز و هم‌چنان جوان روش‌های بالفعل و بالقوه جامعه‌شناسی تاریخی در روزگار ما می‌افزاید». (ص ۳)

«تخیل تاریخی جامعه‌شناسی» نخستین فصل کتاب است که توسط تدا اسکاچیول نوشته شده است. فصل نخست این مجموعه درآمدی است بر کل مباحث مطرح شده در کتاب که اسکاچیول در آن ابتدا به صورت مختصر جایگاه جامعه‌شناسی تاریخی را در نگاه بنیانگذاران علم جامعه‌شناسی مورد بحث قرار می‌دهد. او بحث خود را با این جمله از سی. وایت میلز آغاز می‌کند که «هر علم اجتماعی - یا به عبارت بهتر هر گونه مطالعه‌ی اجتماعی درست

این کتاب حاصل کار هم‌اندیشی حدود ۱۲ تن از جامعه‌شناسان تاریخی و چند تن از مورخان اجتماعی است که با تلاش و سازماندهی تدا اسکاچپول در سال ۱۹۷۹ در قالب یک کنفرانس گرد هم آمده بودند

روش‌های هم‌زبان

بزرگ مفصلی است که او کامل به رشته تحریر درآورد و کلیه مضامینی را که در کارهای بعدی‌اش دنبال شده بسط و توسعه می‌دهد. با توجه به اینکه حوادث سیاسی بر زندگی پولانی تأثیرات گسترده‌ای بر جای نهاده است، نویسندگان این فصل در ابتدا، چشمانداز سیاسی-تاریخی دوره‌ی زندگی او را برای خواننده ترسیم کرده‌اند، و سپس به دگرگونی بزرگ او پرداخته‌اند. از نگاه نویسندگان فصل، پولانی دگرگونی بزرگ را با هدف نوعی مداخله سیاسی آگاهانه نوشت با این امید که بر شکل‌گیری جهان پس از جنگ جهانی دوم تأثیر بگذارد. (ص ۷۹) پولانی متقاعد شده بود که عوامل بلندمدتی را که باعث نابودی تمدن شده است، باید در زادگاه انقلاب صنعتی، یعنی انگلستان و خارج از اروپای قاره‌ای تجزیه و تحلیل کرد. او درصدد بود تا با روشن کردن ریشه‌های فاشیسم و جنگ جهانی دوم در ظهور بازار «خودتنظیم‌کننده» راهی را به سوی ساختاری انسانی‌تر و عقلانی‌تر برای جهان پس از جنگ نشان دهد. این پروژه متحول‌کننده، کل رهیافت پولانی را تشکیل می‌دهد. (ص ۸۰) پولانی به شدت از جامعه بازار نفرت داشت و نیروی پیشبرنده تحلیل دگرگونی بزرگ، امید او به یک جایگزین سوسیالیستی است. کتاب دگرگونی بزرگ او گزارش ظهور و سقوط جامعه بازار است بدین‌سان که از نظر او دو دگرگونی سرنوشت‌ساز وجود دارد: پیدایش جامعه بازار از دل سوداگری و فروپاشی جامعه بازار در فاشیسم و جنگ جهانی.

در ادامه‌ی فصل، مؤلفان نشان داده‌اند که تمامی مفاهیم اساسی که کارهای پولانی بر آن‌ها استوار است، عمدتاً متکی بر اندیشه «کلیت» و نوعی کل اجتماعی است که زمینه لازم را بر درک پویایی‌های اجتماعی خاص فراهم می‌سازد؛ مفاهیمی همچون جامعه بازار، دولت، جامعه و تاریخ. از همین منظر تلاش پولانی برای بسط رهیافتی کل‌گرایانه به تحلیل تاریخی، نمایانگر مهم‌ترین نقش و سهم او در تحلیل تاریخی و تطبیقی است. در عین حال نویسندگان فصل سوم چند اصل روش‌شناختی را نیز از آثار پولانی استخراج کرده‌اند: مرکزیت تحلیل نهادی (تمرکز تحلیل در سطح نهادهای مشخص)، نقش استعاره در تحلیل تاریخی-تطبیقی و مدیریت تحلیل چند سطحی، سه اصل اساسی روش‌شناختی پولانی هستند. (ص ۱۰۱) در نهایت باید گفت که دلمشغولی عمده‌ی پولانی در دگرگونی بزرگ، بحث پیرامون علت ویرانی تمدن قرن نوزدهمی است. او این بحث را صریح و خالی از ابهام بیان کرده است. پولانی تأکید می‌ورزد که فروپاشی تمدن قرن نوزدهمی نتیجه اقدامات حمایتی بود که «جامعه به نوبه خود اتخاذ کرد تا در اثر کنش بازار خود تنظیم‌کننده نابود نشود». (ص ۱۱۲)

«پیکربندی‌ها در تاریخ: جامعه‌شناسی تاریخی اس. ان. آیزنشتاد» عنوان

نیز بیان می‌کند. از این رو فصل نخست کتاب به مثابه «بیان مسئله»ی کل مجموعه فصول بعدی است؛ تا خواننده با خواندن آن برای وارد شدن به مباحث فنی و تخصصی کتاب آماده گردد.

دانیل شیرو در فصل دوم به «چشم‌انداز اجتماعی و تاریخی مارک بلوخ» پرداخته است. بلوخ اولین متفکری است که در این مجموعه به بررسی آثار و اندیشه‌های جامعه‌شناختی و تاریخی او پرداخته شده است. او مورخ و جامعه‌شناس بزرگ نیمه نخست قرن بیستم و یکی از بنیان‌گذاران مکتب آنال است. این مکتب توسط لوسین فور و مارک بلوخ در دهه ۱۹۲۰، آغاز شد. اما بلوخ مدت‌ها پیش از فور با دو دهه تحقیق بدیع و دست اول و طبع و نشر بی‌سابقه کتاب‌های خود، مبانی فکری و نام و آوازه مکتب آنال را پی‌ریزی کرد. بلوخ تقریباً نیم قرن پیش از این که ترکیب تاریخ، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و اقتصاد رایج شود به انجام این کار پرداخت. آثار او و پیروانش به قدری نافذ بوده است که می‌توان او را یکی از پدران جامعه‌شناسی تاریخی معاصر تلقی کرد. از نظر دانیل شیرو کارهای بلوخ واجد پنج جنبه‌ی اساسی است که چهار جنبه‌ی آن صرفاً روش‌شناختی و یکی در ارتباط با اهمیت خود تاریخ است: واحدهای زمانی و اجتماعی مورد استفاده او، انواع شواهد و مدارکی که بررسی کرده و پرسش‌هایی که شواهد و مدارک خود ساخته و پرداخته، کاربرد روش مقایسه‌ای و تطبیقی، نقشی که برای نظریه‌ی اجتماعی قائل شده و سرانجام موضوعی که بلوخ در ارتباط با اهمیت خود تاریخ مطرح کرده است و آن اینکه اصلاً چرا تاریخ می‌نویسیم؟ (ص ۳۹). شیرو تلاش دارد تا با تشریح و توضیح این جنبه‌ها به مورخان و جامعه‌شناسان تاریخی نشان دهد که چگونه می‌توانند از آن‌ها در آثار خود بهره ببرند. نکته جالب توجه برای مورخان و دانشجویان تاریخ، این عقیده بلوخ است که او از کسانی که معتقد بودند گذشته چراغ راه آینده است بیزار بود و آنان را تحقیر می‌کرد. البته برخورد او با کسانی که تاریخ را افسانه و خرافه می‌خواندند، شدیدتر بود. بلوخ معتقد بود که این فکر درست نیست که گذشته می‌تواند به ما بیاموزد چگونه در زمان حال عمل کنیم. از نظر او این نوع تاریخ، تاریخ کاذب است. در مقابل او بر این باور است که تاریخ علم تغییر است و کل مطلوب مطالعه تاریخ این است که نشان می‌دهد تغییر چگونه رخ داده است.

فرد بلوک و مارگارت آر. سامرز در سومین فصل کتاب با عنوان «فراسوی مغالطه اقتصاد گرایی: علم الاجتماع کل گرایی» به بررسی آثار و اندیشه‌های جامعه‌شناسی این اندیشمند پرداخته‌اند. کارل پولانی را بویژه با کتاب «دگرگونی بزرگ» که او امروزه به عنوان یک اثر کلاسیک اندیشه جامعه‌شناختی به رسمیت شناخته شده است، می‌شناسیم. این کتاب تنها اثر

چهارمین فصل کتاب است که در آن گری جی. همیلتون در آن به نقد و بررسی آراء و اندیشه‌های اس. ان. آیزنشتاد پرداخته است. این نقد و بررسی عمدتاً بر محور کتاب «نظام‌های سیاسی امپراطوری‌ها»^۱ او قرار دارد، کتابی که تقریباً می‌توان از آن به عنوان مهم‌ترین اثر در زمینه جامعه‌شناسی کلان تطبیقی - تاریخی یاد کرد. برای این کار نویسنده فصل چهارم را به طور کلی به سه بخش تقسیم کرده است. در بخش اول به روش دقیقی که آیزنشتاد با آن موضع کار خود را در رابطه با نوشته‌های دیگران تعیین میکند، پرداخته شده است. این تعیین موضع مبنایی هستی‌شناختی برای جامعه‌شناسی تاریخی او مطرح می‌کند. در دومین و طولانی‌ترین بخش، تحلیلی تفسیری از این جامعه‌شناسی به دست داده شده است: طبقه‌بندی، نظریه‌پردازی و تفسیر پیکربندی‌های تاریخی. در این بخش به ذکر رابطه متقابل روش‌شناسی تطبیقی آیزنشتاد و نظریه‌های تاریخ او هم پرداخته شده است. این روابط متقابل چارچوبی را می‌سازد که آیزنشتاد در آن چارچوب به تحلیل تاریخی می‌پردازد. در سومین و واپسین بخش، جامعه‌شناسی تاریخی آیزنشتاد در بافت و زمینه سایر جامعه‌شناسی‌های تاریخی بویژه در بافت مارکسیستی ارزیابی شده است. در این بخش برخی از مشکلات منطقی و تجربی پیکربندی و نیز برخی از نقطه ضعف‌ها و کمبودهای خاص که در کار آیزنشتاد وجود دارد، تشریح شده است.

جدای از این، به زعم نویسنده فصل، کانون محوری جامعه‌شناسی تاریخی آیزنشتاد چیزی است که او آن را «تحلیل پیکربندی» می‌نامد. البته این نوع تحلیل در جامعه‌شناسی رایج و متداول است. اما اهمیت استفاده آیزنشتاد از این رهیافت نه تنها به این خاطر است که وی آن را به نهایت منطقی‌اش رساند، بلکه به این دلیل نیز هست که او چنین کاری را در زمینه و بافت تلاش برای تبیین تغییر تاریخ انجام می‌دهد. به بیان ساده تحلیل پیکربندی تلاش برای جدا کردن و توصیف ویژگی‌های ذاتی و اساسی کنش‌های الگوداری است که تصور می‌شود به طور طبیعی رخ می‌دهد. از نظر همیلتون منطق تحلیل پیکربندی قابل مقایسه، اما نه مشابه، با منطقی است که زیست‌شناسان برای آزمون و بررسی رفتار گونه‌های زیستی به کار می‌گیرند. (ص ۱۵۵) مؤلف پس از تشریح این تحلیل و برشمردن برخی از مشکلات آن به این نتیجه می‌رسد که علیرغم این مشکلات، تحلیل پیکربندی در تحلیل تاریخ ابزار ارزشمندی است. تنوع رویدادها و پیامدهای تاریخی، احساس نگرانی از اینکه تاریخ ممکن است تکرار شود و بی‌ثباتی جهان امروز نیاز به درکی از گذشته دارد که از باز توصیف محض وقایع و حوادث فراتر رود. تحلیل پیکربندی امکان ورود به گذشته‌ای را می‌دهد که کل جوامع، عصرها و حتی تمدن‌ها را یک واحد مشاهده تلقی کنیم. تحلیل پیکربندی نوعی تحلیل توصیفی است که ناظر و محقق به وسیله آن، چهارچوب نظری از پیش تعیین شده‌ای را به

کار می‌گیرد، تا الگوها را از رویدادهای معین انتزاع کند و از آن الگوها بر حسب جوامعی که این رویدادها در آن رخ می‌دهد، سردرآورد. (ص ۱۶۴)

در این قسمت اشاره به این نکته در ترجمه نیز ضروری است که مترجم محترم در برابر واژه Historicism معادل فارسی «تاریخیت‌گرایی» را نهاده است (ص ۱۲۹) که به نظر معادلی نامأنوس و ثقیل می‌آید و این در حالی است که ترجمه روان‌تر و دقیق‌تری از دکتر احمد آرام برای این واژه در دست است. وی معادل «تاریخ‌گرایی» را برای این واژه در کتاب «فقر تاریخ‌گرایی»^۲ پوپر انتخاب کرده است.^۳ البته شاید دلیل انتخاب تاریخیت‌گرایی، تفاوت برداشت آیزنشتاد از Historicism با برداشت پوپر از همین اصطلاح باشد. چرا که در حالی که برداشت پوپر متضمن نوعی مفهوم جبرگرایی تاریخی است، آیزنشتاد مفهوم کاملاً متفاوتی نسبت‌گرایی تاریخی را از آن استنباط می‌کند (ص ۱۳۱) و انتخاب معادل تاریخیت‌گرایی از سوی مترجم محترم، برای نشان دادن این تفاوت مفهوم و برداشت بوده است.

فصل پنجم کتاب به «تعمیم نظری و تفرد تاریخی در جامعه‌شناسی تطبیقی رینهارد بندیکس» اختصاص یافته است. **دیتریش روشه مایر** در ابتدای فصل در مورد فعالیت پژوهشی بندیکس می‌نویسد: «فعالیت پژوهشی او در مجموع نشان می‌دهد که اصولاً در درک و دریافت وی از علوم اجتماعی و انسانی دو دغدغه اساسی وجود دارد: اول لوازم و شرایط آزادی سیاسی و دوم نقش اندیشه‌ها، که هر دو با واقعیت‌هایی چون برابری قدرت سیاسی و اقتصادی و ضرورت‌های سازماندهی فعالیت‌های جمعی بشر در تنش مستمر هستند. بنابراین موضع انتقادی او را شاید بتوان موضع یک روشنفکر لیبرال متعهد به رئالیسم آگاهانه و خرد بشری مشخص و تعریف کرد.» (ص ۱۸۶)

از نگاه نویسنده فصل، بندیکس تأثیر مهم و معناداری بر تحول جامعه‌شناسی پس از جنگ جهانی دوم گذاشته است. مطالعات جامعه‌شناسی با زمینه تاریخی، دین زیادی به تأکید اولیه او بر تداوم تحقیق درباره مسائلی دارد که در زمره آن‌ها مسائل و پرسش‌های مرکزی نظریه‌پردازان بزرگ اجتماعی قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم - یعنی آلکسی توکویل، کارل مارکس، امیل دورکیم و ماکس وبر - بوده است. کتاب‌های کار و اقتدار در صنعت (۱۹۵۶)، ملت‌سازی و شهر وندی (۱۹۶۴) و یادشاهان و مردم: قدرت و تفویض اختیار به حکومت (۱۹۸۷)، سه اثر عمده بندیکس و منبع مهم اندیشه جامعه‌شناختی تاریخی او است. بحث نویسنده فصل پنجم نیز عمدتاً مبتنی بر همین سه کتاب است. مرکز و هسته اصلی مباحث بندیکس هم بر محور مطالعات تاریخی - تطبیقی وی قرار دارد. از این رو بررسی این فصل از اندیشه‌های او هم اغلب بر مجموعه پرسش‌هایی تمرکز کرده است که بندیکس با حدتی خاص در مطالعات تاریخی - تطبیقی خود مطرح کرده است. این گونه آثار و مقالات مرتبط با چنین مطالعاتی نمایشگر علاقه پیگیر به

جامعه‌شناسی تاریخی، به مفهوم درست کلمه، معرفتی عقلانی، انتقادی و خلاق است. درصدد شناخت سازوکارهایی است که به وسیله آن جوامع تغییر و خود را بازتولید می‌کنند

روش‌های هم‌زمان

تنش‌ها و تناقض‌های موجود بین رانه^۴ کلیت‌ساز و تعمیم‌دهنده جامعه‌شناسی و درک تفرّد تاریخی است. در نهایت بحث‌های مربوط به تاریخ تطبیقی بندیکس بر مسائل مهم تمرکز میکند و با قضایا و حدس‌های نظری کلی و عام توضیح می‌دهد و روشن‌گری می‌کند اما به ناگزیر با تفرّد و جزئیت تاریخی بافت‌های گوناگون و همچنین به نحوی فزاینده با تاریخت روابط متقابل جهان شمول بین آن‌ها پیوند می‌خورد.

مری فولبروک و تدا اسکاچپول در فصل ششم کتاب به «مسیرهای مقدر: جامعه‌شناسی تاریخی پری اندرسون» پرداخته‌اند. پری اندرسون مورخ مورد علاقه مارکسیست‌ها، پنجمین متفکری است که در این مجموعه، اندیشه‌هایش مورد بحث و نظر قرار گرفته است. محور مباحث این فصل عمدتاً براساس موضوعات مطرح شده در دو کتاب تأثیرگذار اندرسون یعنی گذارها از دوره باستان تا عصر فتودالیسم و تبارهای دولت‌های مطلقه است. اندرسون عمدتاً در کتاب‌هایش پرسش‌های روش‌شناختی را در چند جهت پیش روی کلیه محققانی می‌گذارد که به مطالعه‌ی تاریخ بلندمدت تغییرات اجتماعی علاقه دارند. نخست این که برای درک ترتیبات و چیدمان‌های جامعه‌ای و تغییرات اجتماعی در تاریخ چگونه باید از مفاهیم و مباحث نظری استفاده نمود؟ خود اندرسون این موضوع را بر حسب چالش نسبت به «حفظ دو سطح اندیشه در کنار هم تلقی می‌کند که بی‌جهت در نوشته‌های مارکسیستی از هم جدا شده‌اند. از یک سو لازم است که به قوانین کلی حرکت ساختارها» توجه شود و از سوی دیگر «مطالعات مشخص... مربوط به مناطق و دوره‌های معین» مورد نیاز است. مطالعاتی که به «شرایط تجربی گوناگون رویدادها و نهادهای خاص» ارتباط داشته باشند. دوم این که برای توضیح موارد خاص چگونه باید از مقایسه جوامع و تمدن‌های مختلف استفاده کرد و بحث و استدلالی کلی را بسط داد؟ بر این اساس کتاب‌های گذارها - تبارهای وی عمدتاً بر مبنای روش‌شناسی مقایسه‌ای و تطبیقی

بخش مهمی از رهیافت او را تشکیل می‌دهد. سوم و سرانجام اینکه تبیین‌های تکاملی از تغییرات اجتماعی بلندمدت در آثار اندرسون، در صورت وجود چه جایگاهی دارد؟ در این راستا مارکسیسم و کارکردگرایی ساختاری تکاملی تلاش کرده‌اند تا جوامع خاص را بر اساس این فرض شناسایی کنند که کلیه جوامع از طریق ساز و کارهای مشخص از مراحل تغییر اجتماعی گذر می‌کنند. خود اندرسون در برابر این دیدگاه غالباً موضعی منفی دارد. (صص ۲۴۲-۳)

هفتمین فصل کتاب به «ای. پی. تامپسون: درک و فهم فرآیند تاریخ» اختصاص یافته است که توسط آلن کی تریمبرگر نگاشته شده است. ای. پی. تامپسون نویسنده کتاب مشهور تشکیل طبقه کارگر در انگلستان (۱۹۶۳) است. آن چه درباره این کتاب اهمیت دارد، سهم بزرگ آن در بحث «تاریخ از پایین»^۱ است. هم‌چنین این نکته نیز قابل توجه است که تامپسون به گونه‌ای بنیادی پوزیتویسم و تجربه‌گرایی را که به جامعه‌شناسی انگلیسی - آمریکایی شکل داده، به چالش کشیده است. در همین راستا نویسنده این فصل، نظریه تفسیری، منطق دیالکتیکی و روش تاریخی مشخص تامپسون را در مقابل تحلیل علی، منطق قیاسی و روش‌شناسی تجربی، که معرف سنت‌های پوزیتویستی در تحقیقات علوم اجتماعی است، قرار می‌دهد و آن‌ها را با یکدیگر مقایسه می‌کند. بحث اصلی فصل هفتم با شرح زندگی‌نامه سیاسی فکری تامپسون آغاز می‌شود و پس از آن به بررسی این موضوع پرداخته می‌شود که او نظریه و روش خود در تشکیل طبقه کارگر انگلستان را چگونه ارائه می‌کند، تامپسون از شروع کار فکری خود تا امروز تلاش کرده است تا درون سنت مارکسیستی کار می‌کند. (ص ۳۰۵) اما علی‌رغم این مسأله او با تأکید بر اهمیت فرآیند تاریخی و عامل انسانی، با ماهیت ایستا و جبرگرای مارکسیسم ساختارگرا قطع رابطه می‌کند. تامپسون با نفی مدل پایه/روینا^{۱۱} از جامعه، عامل فرهنگ و آگاهی را با حیات مادی تلفیق می‌کند. لین هانت در هشتمین فصل کتاب با عنوان «کنش جمعی چارلز تیلی»

فتودالیسم در قرن ۱۵ فرانسه

به بحث و بررسی پیرامون دیدگاه‌های جامعه‌شناسی و تاریخی چارلز تیلی پرداخته است. تیلی در حوزه‌های گوناگونی همچون تاریخ خانواده در آمریکا، انقلاب فرانسه، جامعه‌شناسی دورکیم و ظهور ملت - دولت به تألیف پرداخته و بر محققان دیگر تأثیر گذاشته است. لین هانت برای نشان دادن این گستره علایق و اندیشه‌های تیلی، فصل هشتم کتاب را به پنج بخش تقسیم کرده است. در بخش اول آن چه را که به نظر او دغدغه‌های اصلی در کار تیلی است، توصیف کرده است که مربوط به «دستور کار»^{۱۲} تیلی می‌شود. این دستور کار همواره جرح و تعدیل شده و از موضوع شهری‌شدن در منطقه و انده فرانسه، اعتصابات فرانسه، صنعتی شدن و سازمان سیاسی ملی تا این که چگونه می‌توان کنش جمعی را درک کرد؟ را شامل می‌شود (ص ۲۴۳). بخش دوم درباره‌ی جهت‌گیری‌های نظری تیلی است که دستور کار او را در حوزه‌ی جامعه‌شناسی تاریخی قرار می‌دهد. در این جا او به مفهوم کنش جمعی نظر دارد. بخش سوم مربوط به راهبردهای پژوهشی و متمرکز بر روش تاریخی خاص و غالباً مناقشه برانگیز تیلی است. در این قسمت و در راهبرد پژوهشی تیلی، زمان به عنوان یک متغیر اهمیت زیادی دارد. تبیین‌ها، چهارمین بخش فصل را تشکیل می‌دهد. این بخش شامل برخی نتیجه‌گیری‌های اساسی است. در بخش پنجم و پایانی، تأثیر تیلی بر جامعه‌شناسی تاریخی به شکلی کلی تر ارزیابی می‌شود. (ص ۳۶۹)

چارلز راجین و دانیل شیرو فصل نهم را با عنوان «نظام جهانی ایمانوئل والرشتاین: جامعه‌شناسی و سیاست به عنوان تاریخ» را به ایمانوئل والرشتاین و نظام جهانی او اختصاص داده‌اند. والرشتاین عمدتاً با کتاب مشهورش «جهان - نظام مدرن: کشاورزی سرمایه داری و ریشه‌های جهان اقتصاد کشورهای اروپایی در قرن شانزدهم» شناخته می‌شود. این کتاب کوششی است برای ایجاد ترکیبی کلان و جدید از تاریخ اجتماعی و اقتصادی بسط و گسترش اروپا از قرن پانزدهم تا اوایل قرن هفدهم. پایه و اساس ترکیب و سنتز والرشتاین این اندیشه بود که مزیت هر چند اندک تکنولوژیک و سازمانی اروپای غربی به‌ویژه شمال غربی، که احتمالاً در پایان قرن پانزدهم بدان دست یافته بود، از طریق استثمار سرزمین‌های پیرامونی غیرغربی توسط غرب به برتری بسیار بزرگ‌تری تبدیل شد. مناطق پیرامونی، مناطق صدور محصولات اولیه بودند که اقتصاد و جوامع آن‌ها به وابستگی و انقیاد ارتش‌ها و بازارهای دولت‌های غربی (با مرکز درآمد. استخراج منابع پیرامون، مرکز سرمایه‌داری را ثروتمند ساخت و به آن امکان داد تا حوزه‌ی کنترل خود را در سراسر جهان افزایش و گسترش بخشد. این امر در عین حال پیرامون را تضعیف و فقیر ساخت و بنیه‌ی مالی آن را به تحلیل برد. از این رو والرشتاین به این نتیجه رسید که توسعه سرمایه‌داری در حقیقت، دزدی در مقیاس جهانی است. (ص ۳۸۴). از این اصل اولیه، والرشتاین سلسله‌ای نتایج منطقی و تفسیرهایی را درباره‌ی موضوعات تاریخی و معاصر استنتاج کرد که مباحث مطرح شده در این فصل تشریح و تبیین آن‌ها است.

عنوان **فصل دهم** کتاب «اکتشاف واقعیت‌ها و ارزش‌ها: جامعه‌شناسی تاریخی برینگتون مور» نوشته دنیس اسمیت است. برینگتون مور آخرین متفکری است که در این مجموعه، علائق و اندیشه‌هایش تبیین شده است. کوشش مور در اکثر آثارش مانند اتحاد جماهیر شوروی، ترور و پیشرفت (۱۹۵۴)؛ ریشه‌های اجتماعی دیکتاتوری و دموکراسی (۱۹۶۶)؛ قدرت

سیاسی و نظریه اجتماعی (۱۹۵۸) و تأملاتی در باب علل فلاکت و بدبختی بشر (۱۹۴۲)؛ برای درک و فهم امور انسانی بر عرصه‌ی سیاسی مخصوصاً رابطه‌ی بین اقتدار حاکم و شهروندان در دوران جوامعی ویژه متمرکز بوده است. علاوه بر این توجه به مسائل اخلاقی شالوده کلیه آثار مور را تشکیل می‌دهد. (ص ۴۴۵). از این رو موضوع اصلی مورد توجه دنیس اسمیت روش‌شناسی مور در مقام یک جامعه‌شناس و مورخ و نیز عملکرد وی به عنوان یک نظریه پرداز سیاسی و تحلیل‌گر اخلاقی است.

همان‌گونه که تدا اسکاچپول با «تخیل تاریخی جامعه‌شناسی» این مجموعه مقالات را آغاز کرد، همو با «دستور کار نو ظهور و راهبردهای تکرار شونده در جامعه‌شناسی تاریخی» در قالب فصل یازدهم، آن را به پایان رسانده است. اسکاچپول مجموعه مباحث مطرح شده در کتاب را در این فصل، جمع‌بندی و به پایان می‌رساند. او موضوعات مورد بررسی خود را ذیل عناوین «آیا جامعه‌شناسی تاریخی یک زیر رشته است؟»، «کار بست الگوی عام در تاریخ»، «کاربرد مفاهیم برای تفسیر تاریخ» و «تحلیل نظام‌های علی در تاریخ» برای خواننده تشریح و تبیین می‌کند. این فصل هم به مثابه «نتیجه‌گیری» این مجموعه مقالات است.

دو ضمیمه پایانی این مجموعه یعنی «کتاب‌شناسی توصیفی روش‌های جامعه‌شناسی تطبیقی و تاریخی» و «درباره‌ی نویسندگان» به خواننده این امکان را می‌دهد که در وهله‌ی نخست در صورت تمایل به مطالعه بیشتر و عمیق‌تر به کتاب‌های معرفی شده مراجعه کند و در وهله‌ی دوم با نویسندگان مقالات که خود عمدتاً از پژوهش‌گران و استادان جامعه‌شناسی تاریخی هستند، آشنا شوند. در نهایت خواننده ضمن مطالعه‌ی فصل‌های مختلف این کتاب، بارها فرصت این را پیدا خواهد نمود تا خود ملاحظه کند که چگونه نظریه پردازی ثمربخش (جامعه‌شناسی) با تحلیل تاریخی متقن (تاریخ) به بهترین وجهی ترکیب می‌شود. بنابراین ترجمه این کتاب به فارسی نیز کار ارزشمندی است تا خوانندگان و علاقه‌مندان فارسی زبان هم به این ترکیب، قرابت و همکاری تاریخ و جامعه‌شناسی پی ببرند.

پی‌نوشت

- ۱ - دنیس، اسمیت، برآمدن جامعه‌شناسی تاریخی، ترجمه سید هاشم آقاجری، انتشارات مروارید، ۱۳۸۶، ص ۱۶
- ۲ - همان، ص ۱۳
- ۳ - ریمون، آرون، مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۰، ص ۵۵۳
- ۴ - اسمیت، پیشین، ص ۱۴ و ۱۵

5 - A Dialogue of the Deaf

۶ - پیتز، برک، تاریخ و نظریه اجتماعی، ترجمه غلامرضا جمشیدیپناه، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۸۱، ص ۹

7 - The Great Transformation

۸ - پوپر، کارل، فقر تاریخی‌گری، ترجمه احمد آرام، خوارزمی، ۱۳۵۸، سراسر کتاب

9 - thrust

10 - History from below

11 - Base / superstructure

12 - Agenda